C/2024/6878

28.11.2024

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus

Õiglane üleminek ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide kestliku tuleviku tagamiseks

(omaalgatuslik arvamus)

(C/2024/6878)

Raportöör: **Kerli ATS**

Kaasraportöör: **Florian MARIN**

Nõustaja	Tomaso FERRANDO (raportööri nõustaja)
Täiskogu otsus	18.1.2024
Õiguslik alus	kodukorra artikli 52 lõige 2 –
Vastutav sektsioon	põllumajanduse, maaelu arengu ja keskkonna sektsioon
Vastuvõtmine sektsioonis	3.9.2024
Vastuvõtmine täiskogus	19.9.2024
Täiskogu istungjärk nr	590
Hääletuse tulemus (poolt/vastu/erapooletuid)	136/0/9

1. Järeldused ja soovitused

1.1. Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee leiab, et põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide õiglases üleminekus tuleb käsitleda sidusalt nii sotsiaalseid, keskkonnaalaseid kui ka majanduslikke aspekte, rakendades terviklikku, koordineeritud ja integreeritud lähenemisviisi. Õiglane üleminek peaks põhinema jaotava õigluse, tunnustamise, osalemise, keskkonna- ja kliimaeesmärkide ning inimõiguste põhimõtetel, jätmata kedagi maha.

1.2. Komitee leiab, et integreeritud riiklikku poliitikat on vaja selleks, et tagada kõigile sidusrühmadele, sealhulgas väikepõllumajandustootjatele, kaluritele ja toiduainesektori töötajatele keskne koht õiglases üleminekus. Kestlike toidusüsteemide arendamisel tuleb juhinduda sotsiaalse ja ökoloogilise õigluse põhimõtetest, tagada kulude, vahendite ja hüvede õiglane jaotamine ning toetada õigust toidule ja toitumisele.

1.3. Komitee teeb ettepaneku integreerida osaluspõhine õiglus põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide õiglase ülemineku kõigisse aspektidesse. Selline integreerimine peaks tagama tasakaalustatud teavitamis- ja konsulteerimisprotsessid, milles võetakse arvesse kaitsetute osalejate tegelikku olukorda põllumajandusliku toidutööstuse toodete kogu tarneahelas. Samuti tuleks selles rõhutada teabe kättesaadavust, läbipaistvust, haridust ning ümber- ja täiendusõpet ning püüda suurendada suutlikkust toidusüsteemide kõigil tasanditel kõigi sidusrühmade jaoks.

1.4. Komitee teeb ettepaneku, et õiglane üleminek peaks hõlmama kõigi töötajate õiguste kaitset, austamist ja järgimist. Seejuures tuleb tugevdada sotsiaalse tingimuslikkuse mehhanismi, näiteks seda, mis sisaldub ühises põllumajanduspoliitikas (ÜPP), aga ka tagada, et põllumajandustootjad saavad teenida äraelamist võimaldavat elatist, et võimaldada äraelamist võimaldavat elatist teenida ka oma töötajatel.

1.5. Selleks et lahendada pakiline vajadus ELi toidusüsteemide struktuurse ümberkujundamise järele, soovitab komitee järgmist:

— võtta vastu süsteemne lähenemisviis ELi toidusüsteeme käsitlevatele õigusaktidele ja juhtimisele, mis ulatub kaugemale põllumajanduslikust tootmisest ja milles järgitakse allpool käsitletud õigluse põhimõtteid;

— töötada selle nimel, et kehtestada äraelamist võimaldav sissetulek ja äraelamist võimaldav palk kogu ELis, samuti ELi-välistes toiduahelates, mis toidavad ELi. Kooskõlas liikmesriikide ja riigi tasandist madalama tasandi ametiasutustega tuleb edendada rahalise toetuse ja hindade stabiliseerimise vorme, mis tagavad kodanikele-tarbijatele juurdepääsu ja õiguse toidule;

— rakendada selliseid poliitikameetmeid, mis lihtsustavad põllumajandustootjate ja väiketootjate uue põlvkonna jaoks maa kättesaadavust. Maa koondumine tuleb õiglase maajaotuse edendamise kaudu tagasi pöörata ning maapoliitika tuleb viia kooskõlla ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni maa-, kalavarude ja metsavalduse vastutustundliku haldamise vabatahtlike suunistega ([1]);

— tegeleda ebavõrdsusega ÜPPs, mis on õiglase ülemineku tagamiseks otsustava tähtsusega, tagades, et kõik liikmesriigid saavad õiglast toetust, et tagada ELi põllumajandussektoris võrdsed tingimused;

— kehtestada õigusnormid, mis piiraksid toidusüsteemidega spekuleerimist ja nende süsteemide liigset finantstegevusele keskendumist, edendada toidukaupade turgude läbipaistvust ning luua rahastamisvahendid, mis toetavad kestlikke tavasid kogu toidusüsteemi ulatuses;

— investeerida kestlike tavade ja tehnoloogiate alasesse teadus- ja arendustegevusse. Samal ajal tuleb arvestada mõju pikaajaliste tootmis-, levitamis- ja tarbimisvormide leviku ja tunnustamise seisukohast, edendada praktikas innovatsiooni ning pakkuda põllumajandustootjatele, toidusektori ettevõtjatele ja toidusektori töötajatele koolitust ja vahendeid, et toetada kestlike tavade kasutuselevõttu;

— võtta vastu ambitsioonikamad ja kohustuslikud standardid kestlike ja õiglaste toiduhangete jaoks ning kasutada ELi riigihankeid ja toiduprogramme vahenditena, et toetada õiglast üleminekut sotsiaalselt, majanduslikult ja keskkonnaalaselt jätkusuutlikele toidusüsteemidele;

— tunnistada tasustamata reproduktiiv- ja hooldustöö tähtsust kogu toidusüsteemis ning naiste ja noorte keskset rolli praegustes ja tulevastes põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides;

— toetada elurikkust ja loodusvarade kaitset edendavaid tavasid ning rakendada selliseid poliitikameetmeid, mis soodustavad ökosüsteemi teenuste integreerimist põllumajandusliku toitutööstuse süsteemidesse;

— õiglase ülemineku vaatluskeskuse loomise ettepaneku raames luua põllumajandusliku toidutööstuse õiglase ülemineku fond väikeste ja keskmise suurusega põllumajandusliku toidutööstuse ettevõtjate toetamiseks ning toidusüsteemide õiglase ülemineku vaatluskeskus ([2]);

— lisada ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide õiglasesse üleminekusse ülemaailmne perspektiiv, mis viib kohaliku, piirkondliku, rahvusvahelise ja ülemaailmse juhtimise kohustused kooskõlla inimõiguste, keskkonna- ja kliimaeesmärkide ning õigluse ja kestlikkuse põhimõtetega ülemaailmsetes toidusüsteemides;

— töötada välja kampaaniad üldsuse teadlikkuse suurendamiseks, et edendada kohaliku, tervisliku ja kestlikult toodetud toidu tarbimist ning viia koolides läbi harivaid programme, et suurendada laste teadlikkust kestlike toidusüsteemide ja tervislike toitumisharjumuste tähtsusest.

([1]) https://www.fao.org/tenure/voluntary-guidelines/en/.

([2]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „ELi õiglase ülemineku poliitikaraamistiku edasiarendamine: milliseid meetmeid on vaja?“ (ELT, C/2024/1576, 5.3.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/C/2024/1576/oj).

2. **Vajadus tervikliku ja õiglase ülemineku järele ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides**

2.1. ELi toidusüsteemid on piirkondade ees seisvate arvukate probleemide keskmes. Töökohtade kadumine seoses tootmismudelite ja -kohtade muutumisega, perede vaesumine, hüperinflatsioon, sotsiaalteenustele tehtavate riiklike kulutuste ([3]) ümbersuunamine sõjalisele ja kaitsevaldkonnale, ([4]) odavama ebatervisliku toiduga seotud mittenakkuslike haiguste sagenemine, ([5]) kliimamuutused ja äärmuslikud ilmastikunähtused, üleminek vähese CO_2 heitega majandusele ([6]) ning bioloogilise mitmekesisuse vähenemine – need on vaid mõned toidusüsteemidega seonduvad sotsiaalsed, keskkonnaalased ja majanduslikud probleemid, mis mõnel juhul on otseselt seotud nende toimimise ja ülesehitusega.

2.2. Kuigi ELi toiduainete tarneahel on näidanud üles märkimisväärset vastupanuvõimet ning säilitanud toidu kättesaadavuse kogu piirkonnas isegi keerulistes tingimustes, nagu COVID-19 pandeemia, kaupade ja energia hinnakriis, geopoliitilised pinged ja kliimakriis, on need sündmused toonud esile ka arvestatavad nõrgad kohad.

2.3. Komitee peab kiiduväärseks käimasolevaid jõupingutusi kaasata toidusüsteemidega seotud kaalutlused nii Euroopa kui ka ülemaailmsetesse aruteludesse, rõhutades seejuures inimeste, loomade ja ökosüsteemide tervikliku käsitluse tähtsust. Komitee võtab siiski teadmiseks, et kestlike toidusüsteemide raamõigusakti ([7]) seadusandlik protsess on peatatud ning kutsub komisjoni tulevast koosseisu üles taaskäivitama arutelu vastavalt käesolevas arvamuses käsitletud põhimõtetele.

2.4. Lisaks tunnistab komitee vajadust kiiresti ja struktuurselt muuta ELi põllumajandus- ja toidusüsteeme, minnes kaugemale selle töö praegusest ulatusest, kooskõlas rahvusvaheliste ja Euroopa kohustustega keskkonna, kliima ja sotsiaalse leppe valdkonnas. Komitee teeb ettepaneku panna alus ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemidele, mis austavad looduse ja ühiskonna piire ([8]) ning mis suudavad hoolitseda inimeste, looduse ja tulevaste põlvkondade eest.

2.5. Komitee tunnistab, et põllumajandustootjad, kalurid, toiduainesektori töötajad ning VKEd moodustavad ELi toidusüsteemide selgroo ning nad on sageli keerulises olukorras. Nimelt suureneb nende sektoris ebavõrdsus, ([9]) avaliku sektori poliitikal kipub olema pärssiv mõju, mis mõjutab kõige enam väiksemaid osalejaid, ning madalad hinnad ja ülemaailmne konkurents on suurendanud ebakindlust, hirmu ja viha. Põllumajandussektoris on see suurendanud ELi eri maapiirkondades vaimse tervise probleeme ning mitmes uuringus rõhutatakse tungivat vajadust tervikliku toetuse järele vaimse tervise valdkonnas ([10]).

2.6. Õiglane üleminek peaks seega põhinema kõigi töötajate õiguste kaitsmisel, austamisel ja järgimisel. See hõlmab sotsiaalse tingimuslikkuse mehhanismi – näiteks selle, mis sisaldub ÜPP-s – tugevdamist ja parandamist ning selle rakendamise toetamist liikmesriikides. Lisaks on väga oluline, et põllumajandustootjad saaksid oma toodete eest asjakohast hinda, mis omakorda võimaldab neil maksta oma töötajatele asjakohast palka. Samuti tuleb rändepoliitika ja -eeskirjad kavandada nii, et nendega takistataks kuritegelikel organisatsioonidel inimeste ärakasutamist ja tagataks, et tootjad ei vähendaks tootmiskulusid töötajate õiguste arvelt ([11]).

([3]) https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/news/eurogroup-says-new-fiscal-rules-will-require-public-spending-cuts/.
([4]) https://eda.europa.eu/news-and-events/news/2023/11/30/record-high-european-defence-spending-boosted-by-procurement-of-new-equipment.
([5]) Orhan R., Paric M., and Czabanowska K., „Lessons Learnt from the EU Response to NCDs: A Content Analysis on Building Resilient Post-COVID Health Systems". *Healthcare* (Basel) 2021.
([6]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus — Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele Meie tuleviku kindlustamine. — Euroopa 2040. aasta kliimaeesmärk ja tee kliimaneutraalsuse saavutamiseni 2050. aastaks, ehitades üles kestliku, õiglase ja jõuka ühiskonna (COM(2024) 63 final) (ELT C/2024/4667, 26.3.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/C/2024/4667/oj).
([7]) https://www.europarl.europa.eu/legislative-train/spotlight-JD%2023-24/file-sustainable-eu-food-system.
([8]) Raworth, R., *Doughnut Economics.*
([9]) Piketty, T., „Les paysans apparaissent comme la plus inégale des professions en France actuellement", *Le Monde*.
([10]) ELi ÜPP võrgustik, põllumajandustootjate ja põllumajanduskogukondade vaimse tervise toetamise temaatiline rühm.
([11]) „Human suffering in Italy's Agricultural Value Chain", 3–4, 2018.

2.7. Lisaks tunnistab komitee, et kestliku tuleviku visioonis tuleb süstemaatiliselt käsitleda toidusüsteeme kui tervikut, nende sotsiaalset, keskkonnaalast ja majanduslikku ülesehitust ning nende mõju. Integreeritud riiklik poliitika ja sektoriülesed sekkumised peaksid seega tagama, et põllumajandustootjad, kalurid, toiduainesektori töötajad ning VKEd oleksid kesksel kohal. Kuid need peaksid olema alati integreeritud laiematesse toidusüsteemidesse, millesse nad kuuluvad koos teiste ettevõtjate, tarbijate, loomade ja ökoloogiliste protsessidega.

2.8. Komitee leiab, et oluline on kindlaks määrata selged juhtpõhimõtted, mis toetavad kõiki toidusüsteemides osalejaid, poliitikakujundajaid ja kodanikuühiskonna organisatsioone ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide kestliku tuleviku ülesehitamisel. Komitee tunnistab, et ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide puhul on oluline rakendada eraldi õiglase ülemineku tegevuskava, mis on inspireeritud sotsiaalse ja ökoloogilise õigluse põhimõtetest ning mille aluseks on rahvusvahelistes inimõigustes ja ELi põhiõiguste hartas sätestatud aspektid ja kohustused ([12]).

2.9. Õiglase ülemineku tegevuskava jaoks on vaja, et poliitikakujundajad käsitleksid sotsiaal- ja keskkonnaaspekte kontekstipõhiselt, võtaksid vastu sidusad poliitikameetmed kõikide poliitikavaldkondade tarbeks ning tegeleksid struktuursete küsimustega, mis võivad takistada kestlike toidusüsteemide tugevdamist.

2.10. Komitee kinnitab, et terviklik, koordineeritud ja integreeritud poliitiline lähenemisviis ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide õiglasele üleminekule peaks põhinema jaotuspõhimõtetel, tunnustamisel, osalemisel, keskkonna- ja kliimaeesmärkidel, kosmopoliitsel õiglusel, demograafilistel probleemidel (nagu vananev elanikkond ja tööjõupuudus), sidususel ja inimõigustel, eelkõige õigusel toidule ja toitumisele.

3. **Jaotav õiglus**

3.1. Komitee leiab, et jaotava õigluse põhimõtte kohaldamisel põllumajandusliku toidutööstuse üleminekul tuleks kehtestada avalik poliitika ja meetmed, mis tegeleksid praeguse ja tulevase ebavõrdsusega, sh ebavõrdsusega toidusüsteemides. Samal ajal peaksid need tugevdama töötajate õigusi, tagama tervisliku ja taskukohase toiduvaliku kõikidele, parandama ettevõtjate innovatsiooni- ja konkurentsivõimet ning edendama loomade heaolu. Põhimõtte keskmes on tõdemus, et üleminek nõuab vältimatult ressursse, kuid et need tuleks leida progressiivsete meetmete rakendamise teel ning et tulevastest poliitikasuundadest ja poliitilistest otsustest tulenevad kulud ja tulud tuleks jaotada õiglaselt.

3.2. Komitee tunnistab, et oluline on ELi-poolne liikmesriikide suunamine selliste asjakohaste poliitikameetmete rakendamisel, mis võivad tagasi pöörata maa koondumise intensiivistumise ([13]) ning tagavad põllumajandustootjate ja väiketootjate uuele põlvkonnale juurdepääsu maale. Komitee toetab Euroopa Parlamenti, kes kinnitas oma 2017. aasta omaalgatuslikus raportis maale juurdepääsu kui põhiõigust ning toetas Euroopa maapoliitika vastavusse viimist maailma toiduga kindlustatuse komitee koostatud maa-, kalavarude ja metsavalduse vastutustundliku haldamise vabatahtlike suunistega.

3.3. Avaliku sektori toetus peab käima käsikäes tõdemusega, et ELi toidusüsteemides on olemas vahendid, kuid need on jaotatud ebaühtlaselt ja ebavõrdselt. Talust toidulauale jõudmise tarneahelat mõjutavad märkimisväärselt rahvusvaheliste toiduettevõtete ja ülemaailmse finantssektori kontroll ja raha kõrvale juhtimine ([14]). Seeläbi suunatakse märkimisväärne kasum eemale esmatootjatelt ja töötajatelt kogu ahela ulatuses ning edendatakse toidusüsteeme, mis seavad esikohale rahalise tulu, mitte ei austa looduse ja inimeste taluvuspiire. See jätab väike- ja keskmise suurusega põllumajandustootjatele ja toiduainesektori töötajatele minimaalse sissetuleku, kuid mõjutab ka hindu ja süvendab toidu kättesaadavuse probleemi, eelkõige nende inimeste jaoks, kes on ELi toidusüsteemide tugisambad ([15]).

([12]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus — Komisjoni teatis Euroopa Parlamendile, nõukogule, Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomiteele ning Regioonide Komiteele Meie tuleviku kindlustamine. — Euroopa 2040. aasta kliimaeesmärk ja tee kliimaneutraalsuse saavutamiseni 2050. aastaks, ehitades üles kestliku, õiglase ja jõuka ühiskonna (COM(2024) 63 final) (ELT C, C/2024/1576, 5.3.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/C/2024/1576/oj); Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Üleminek kestlikumale Euroopa tulevikule – strateegia aastaks 2050“ (ELT C 81, 2.3.2018, lk 44) ja Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „2030. aasta kestliku arengu tegevuskava rakendamisel ei jäeta kedagi kõrvale“ (ELT C 47, 11.2.2020, lk 30).

([13]) Eurostati andmetel on maa koondumine ELis muutumas, kuna ELi põllumajandusettevõtete arv väheneb suhteliselt lühikese ajavahemiku jooksul 2005.–2020. aastal ligikaudu 37 %. See tähendas, et liikmesriikides kadus 5,3 miljonit põllumajandusettevõtet, millest enamik (ligikaudu 87 %) olid väikesed, alla 5 ha suurused põllumajandusettevõtted.

([14]) Toiduainesektoris toodetud väärtuse erastamine.

([15]) Õiglase ülemineku üheks osaks peaks olema suurem läbipaistvus ja rohkem teavet ELi toidusüsteemide ülesehituse kohta. OECD 2021. aasta dokumendis „Concentration and market power in the food chain“ on kasutatud Euroopa Komisjoni 2014. aasta uuringut „Ebaausate kauplemistavade vastu võitlemine ettevõtjatevahelises toiduainete tarneahelas“, COM(2014) 472 final.

3.4. Komitee kutsub ELi institutsioone ja liikmesriike üles võtma omaks jaotava õigluse põhimõtted, et esmajoones tegeleda spekuleerimise ja liigse finantstegevusele keskendumisega, mis on peamine viis, kuidas toidusüsteemidest hangitakse rahalisi vahendeid tarbijate, tootjate, töötajate ja keskkonnasäästlikkuse arvelt ([16]). EL ja selle liikmesriigid peaksid leidma lahenduse toidukaupadega seotud spekulatiivsetele tavadele ning muudele rahastamis- ja investeerimistavadele, mida rakendavad ELi osalejad ja mis ei ole kooskõlas ELi põhimõtete, inimõiguste ning ELi ja selle liikmesriikide rahvusvaheliste kohustustega. Lisaks peaks EL tugevdama ja edendama otsese turulepääsu algatusi, nagu põllumajandusühistute toetamine ja otsemüük tarbijatele, et aidata põllumajandustootjatel teenida äraelamist võimaldavat elatist ([17]) ja vähendada vahenduskulusid.

3.5. Komitee leiab, et ebavõrdsusega tegelemine ÜPPs on õiglase ülemineku tagamiseks hädavajalik. Oluline on tagada, et kõik liikmesriigid saaksid õiglast toetust, et tagada ELi põllumajandussektoris võrdsed tingimused.

3.6. Tähelepanu tuleb pöörata ELi toidusüsteemide suurele koondumisele, mille tulemuseks on ebaühtlased läbirääkimispositsioonid ja ressursside ebavõrdne jaotumine. On oht, et poliitilised otsused, näiteks uued suunised horisontaalsete kokkulepete kohta, võivad soodustada oligopoolsete ettevõtete vahelist koordineerimist, selle asemel et tegeleda praeguste koondumisküsimustega. Euroopa Komisjoni prioriteet peaks olema lahendada probleem koondumisega põllumajanduslike sisendite, genoomilise materjali, maa, töötlemise ja jaotuse tasandil.

3.7. Näiteks ülemaailmsel väetiseturul, mille väärtus on 200 miljardit USA dollarit, domineerivad mõned üksikud ettevõtted, kelle kontrolli all on enam kui 30 % lämmastikväetiste tootmisest. Nende turuvõim võimaldab neil mõjutada hindu ja suurendada kasumit, kandes kasvavad kulud üle tarbijatele. Väljaspool Euroopat kulutasid G20 riigid 2021. ja 2022. aastal väetise impordile 21,8 miljardit USA dollarit rohkem kui 2020. aastal. Samal ajal teenisid juhtivad väetisetootjad prognoositavalt sama ajavahemiku jooksul ligikaudu 84 miljardi USA dollari suurust kasumit ([18]). See stsenaarium ning seemnemüügi ja põllumajandustehnoloogiate koondumise ulatus rõhutab tungivat vajadust ELi avaliku poliitika meetmete järele, et vähendada põllumajandustootjate sõltuvust asjaomastest sisenditest, ja avaliku sektori piisava rahalise toetuse järele üleminekul kestlikumatele tootmisviisidele ([19]).

ELi institutsioonid on pikka aega tunnistanud, et võimu koondumine talu ja toidulaua vahel mõjutab toidusüsteemides toodetava majandusliku väärtuse ebavõrdset jaotumist ja esmatootjate marginaliseerumist ([20]). Euroopa Komisjoni sõnul on üle 95 % toiduainetööstuse ja jaemüügisektori osalejatest mikro- või väikeettevõtjad, aga turul on ülekaalus väike arv suuri ettevõtjaid, kes tegutsevad ostjatena. ([21]) Euroopa Komisjoni Teadusuuringute Ühiskeskus avaldas 2021. aastal põhjalikuma uuringu valitud liikmesriikide toiduainetööstuse turuvõimu kohta ([22]). Uuringus rõhutatakse järgmist vastuolu: tootmis-, hulgi- ja jaemüügisektoris domineerivad ettevõtete koguarvu osakaalu poolest väiksemad ettevõtted, aga nende kolme sektori kogukäibe osakaalu poolest domineerivad suured ettevõtted ([23]). ELi dokumentide ja komitee töö põhjal näib, et tootmis- ja hulgimüügisektor väärivad oma koondumise tõttu eritähelepanu. See võib mõjutada kogu toiduahelat ning tulude ja võimaluste jaotust, sest oma turgu valitsevat seisundit kuritarvitavad ettevõtted võivad mõjutada mitte ainult kaubeldavate kaupade hinda ja kogust, vaid ka nende suhet reguleerivate lepingutingimuste eri aspekte.

([16]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „2030. aasta kestliku arengu tegevuskava rakendamisel ei jäeta kedagi kõrvale“ (ELT C 100, 16.3 2023, lk 51).

([17]) https://www.weforum.org/agenda/2024/04/ilo-living-wage-explained/.

([18]) Institute for Agriculture and Trade Policy, „Fertiliser Crisis Cost G20 Almost 22 Billion While Fertiliser Companies Set to Make a 84 Billion in Profits“.

([19]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Toiduga kindlustatus ja jätkusuutlikud toidusüsteemid“ (ELT C 194, 12.5.2022, lk 72).

([20]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Toiduga kindlustatus ja jätkusuutlikud toidusüsteemid“ (ELT C 194, 12.5 2022, lk 72).

([21]) Euroopa Komisjon, „Commission delivers report on the implementation of EU rules against unfair trading practices in the food supply chain“, 23. aprill 2024, https://agriculture.ec.europa.eu/news/commission-delivers-report-implementation-eu-rules-against-unfair-trading-practices-food-supply-2024-04-23_en.

([22]) Kjersti Nes, Liesbeth Colen and Pavel Ciaian, „Market Power in Food Industry in Selected Member States“, Euroopa Liit: Teadusuuringute Ühiskeskus, 2021.

([23]) Kjersti Nes, Liesbeth Colen and Pavel Ciaian, „Market Power in Food Industry in Selected Member States“, Euroopa Liit: Teadusuuringute Ühiskeskus, 2021.

3.8. Jaotav õiglus tähendaks seda, et ülemineku kulud kannavad need, kes said kõige rohkem kasu ja kellel on kõige rohkem vahendeid. Sarnaselt energeetikasektoriga tuleks toiduainetega seotud õiglast üleminekut põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides toetada avaliku sektori vahenditest. Kuid seda tuleks siiski rahastada maksudest, mis kogutakse toiduainete müügist saadud lisakasumilt ja spekulatiivsetelt tavadelt, ning sotsiaalse ja keskkonnaalase välismõju hüvitamisest ([24]). See tuleks suunata väike- ja keskmise suurusega põllumajandustootjatele, tootmis- ja jaotussuutlikkuse toetamisele, põllumajandustootjate teadmiste ja uuenduste vahetamisele, piisavate ja inimväärikate töötingimuste ja sotsiaalkaitse toetamisele ning ELi keskkonna- ja kliimaeesmärkide saavutamisele.

3.9. Õiglase ülemineku põhieesmärkideks tuleb seada liigse koondumise ja võimu tasakaalustamatusega tegelemine. Seda on võimalik teha, kui ELi ja liikmesriikide ametiasutused tõhustavad viisi, kuidas liikmesriigid rakendavad ebaausaid kaubandustavasid käsitlevat direktiivi. Samuti tuleb sel eesmärgil soodustada parimate seadusandlike tavade levitamist liikmesriikide vahel ([25]) võidelda konkurentsiõiguse tavade kaudu ülekaaluka läbirääkimisjõu vastu ([26]) ning kohandada ELi ja riiklikke riigihanke-eeskirju. Riigihankeid tuleks kasutada poliitikavahendina, et saavutada erinevaid keskkonna-, tervishoiualaseid ja sotsiaal-majanduslikke eesmärke, ([27]) mis on kooskõlas õiglase ülemineku ja kestlike toidusüsteemide loomise põhimõtetega. Sellega seoses tuleks jaotava õigluse puhul pöörata erilist tähelepanu riigihangete kasutamisele selleks, et lihtsustada juurdepääsu väiksematele tootjatele ja tootjatele, kes järgivad kõrgeimaid ökoloogilisi, töö- ja loomakasvatustavade standardeid.

3.10. Jaotava õigluse rakendamine nõuab ka avaliku halduse aktiivset osalemist kohalikes toidusüsteemides, et avalikud söögikohad pakuksid tervislikku, toitvat, kultuurikeskkonnale vastavat ja jäätmevabalt valmistatud toitu ning et need teenused, eriti koolisööklate puhul, oleksid üldiselt kättesaadavad ja piisavalt rahastatud. Komitee kutsub ELi üles võtma kiiremini vastu kestlike ja õiglaste toiduhangete ambitsioonikamad ja kohustuslikud standardid, mida arutati kestlike toidusüsteemide raamõigusakti ettevalmistamisel. Komitee rõhutab samuti, et koolisööklatel on keskne roll sellistes valdkondades nagu õigus haridusele, õigus toidule ja õiglane üleminek kestlikele toidusüsteemidele ([28]). Seetõttu peaksid kõik liikmesriigid seadma need prioriteediks ning EL peaks neid toetama, tõhustades ja laiendades olemasolevat puuvilja-, köögivilja- ja piimakava, mis iseenesest peaks olema kooskõlas õigluse põhimõtetega.

3.11. Komitee tunnistab, et kõikides aruteludes toiduainete valdkonna õiglase ülemineku üle tuleb arvestada inimeste ja loomade heaolu keeruka vastastikuse sõltuvusega toidusüsteemis, võtta kasutusele terviseühtsuse põhimõte ([29]) ning kaasata tingimata loomade heaolu igakülgne käsitlemine. Seetõttu kutsume üles tugevdama kehtivaid õigusraamistikke, et tõhustada loomade heaolu standardeid, järgida eetikapõhimõtteid ja võtta vastutusele need, kes neid rikuvad. Lisaks on väga oluline võtta arvesse nende põllumajandustootjate seisukohti ja kogemusi, kellel on oluline roll loomade heaolu säilitamisel kohapeal ([30]).

3.12. Jaotavast õiglusest tuleks juhinduda ka tehnoloogilise innovatsiooni juurutamisel ja edendamisel toidusüsteemide mis tahes tasandil. Komitee kutsub ELi institutsioone ja liikmesriike üles hindama innovatsiooni kasutuselevõttu lähtuvalt õiglase ülemineku ja ettevaatuse põhimõtetest, et need ei süvendaks olemasolevat ebavõrdsust, koondumisi ning väärtuse ja võimaluste ebavõrdset jaotumist ning et nendega ei jäetaks kedagi kõrvale.

([24]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Toiduainete hinnakriis: spekulatsiooni roll ja konkreetsed ettepanekud meetmete võtmiseks pärast Ukraina sõda“ (ELT C 100, 16.3 2023, lk 51).

([25]) Eurooopa Komisjon, „Implementing the prohibition of unfair trading practices to strengthen the position of farmers and operators in the agricultural and food supply chain – State of play“, SWD 2004 (106).

([26]) Lianos I., Lombardi C., „Superior Bargaining Power and the Global Food Value Chain: The Wuthering Heights of Holistic Competition Law?“, CLES Research Paper Series, ISBN 978-1-910801-08-6.

([27]) Stein, M., Mariani, M., Caranta, R. ja Polychronakis, Y., „Sustainable Food Procurement“, Routledge, 2024.

([28]) Ferrando, T., „From Marginalization to integration: universal, free and sustainable meals in Italian school canteens as an expression of the right to education and the right to food“.

([29]) FAO, 2020, „One Health“.

([30]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus — Ettepanek: Euroopa Parlamendi ja nõukogu määrus, mis käsitleb loomade kaitset vedamise ja sellega seotud toimingute ajal ning millega muudetakse nõukogu määrust (EÜ) nr 1255/97 ja tunnistatakse kehtetuks nõukogu määrus (EÜ) nr 1/2005 (COM(2023) 770 final – 2023/0448 (COD)) (ELT C/2024/4670, 26.3.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/C/2024/4670/oj).

4. **Tunnustamine ja osaluspõhine õiglus**

4.1. Komitee tunnistab ELi toidusüsteemide keerukust, rõhutades vajadust kaasavate ja õiglaste otsustusprotsesside järele, mis hõlmavad kõiki sidusrühmi – põllumajandustootjaid, tarbijaid, poliitikakujundajaid ja toidusektori esindusorganisatsioone – nende kujundamisse. Komitee tunnistab, et on olemas rohkem kui üks ELi toidusüsteem, kuigi tööstusliku toidusüsteemi osatähtsus on suurenemas. ELi iseloomustavad siiski endiselt erinevad põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide korraldamise viisid ning komitee on juba varasemat avaldanud seisukohta, et ELi toidusüsteemid peaksid olema kõikides aspektides veelgi mitmekesisemad ([31]). Olemas on ka sellised toidusüsteemid, mis on üles ehitatud koostöö ja solidaarsuse põhimõtetele ning millega edendatakse sotsiaalselt ja ökoloogiliselt õiglaste eesmärkide saavutamist ning tagatakse samal ajal õiglane tasu kõikidele toidutarneahelas osalevatele inimestele.

4.2. Komitee rõhutab vajadust laiendada kohalike tervislike toodete tunnustamist ja väärtustamist, tagada usaldusväärsus ja identiteet, mis on kultuuripärandi jaoks ülioluline, ning tugevdada tootjate ja tarbijate suhteid. Selles mõttes peaksid ametiasutused pöörama erilist tähelepanu solidaarsusmajanduse, heaoluühiskonna, kogukonna toetatud põllumajanduskavade, nii töötajate kui ka tarbijate ühistute, maa- ja linnapiirkondade infrastruktuuride ning maaelu arengu algatustele, millega luuakse tööhõivevõimalusi ja parandatakse elatustaset, ([32]) ning neid tuleks aktiivselt toetada. Kestlikke põllumajandusvorme, näiteks agroökoloogiat ja mahepõllumajandust edendavate ja laiendavate poliitikaraamistike vastuvõtmine on hädavajalik kestlike ja õiglaste põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide, kliimamuutuste leevendamise ja nendega kohanemise jaoks ([33]) ning kõigi toiduga kindlustatuse saavutamiseks ([34]).

4.3. Komitee tunnistab, et eri omavalitsustes on nähtavus ja võim erinev, mistõttu on vaja ennetavaid meetmeid selle lõhe ületamiseks viiside, poliitikameetmete ja edasiste sammude kindlaksmääramisel. Komitee kutsub ELi institutsioone ja liikmesriike üles võimendama nende häält, keda sageli ei ole kuulda, ning kaaluma põlvkondadevahelisi aspekte ja tulevaste põlvkondade õigusi. Põhirolle etendavad siin noored ja naised toidusüsteemides, hooaja- ja võõrtöötajad, platvormitöötajad ja ebakindlas olukorras olevad töötajad, naispõllumajandustootjad ning tasustamata hooldus- ja reproduktiivtöö tegijad. Lisaks on eakad, rändajad, kesistes finantstingimustes elavad inimesed ja noored eriti kaitsetud toiduostuvõimetuse ja ebakindluse suhtes, eriti majanduskriisi ajal. Eluterve tuleviku ning sotsiaalselt ja keskkonnaalaselt õiglaste toidusüsteemide terviklikus strateegias tuleb neid eritingimusi arvesse võtta. See strateegia peaks hõlmama asjakohaseid haridusprogramme ning universaalseid, täiendavaid, tervislikku toitu pakkuvaid, sotsiaalselt õiglasi ja kestlikke koolisööklateenuseid.

4.4. Teadmiste loomise, omandamise ja levitamise paradigma muutus on väga oluline, et kiirendada põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide õiglast üleminekut. See muutus peaks seadma prioriteediks luua avatud ja juurdepääsetavaid teadmusvõrgustikke, mis toetavad kestlikke tavasid ja innovatsiooni toidusüsteemides ja millest saavad eelkõige kasu põllumajanduslikus toidutööstuses osalejad. Praegune intellektuaalomandi raamistik on vaja uuesti läbi vaadata, eriti seoses seemnete ja taimedega ning seal, kus innovatsiooni rahastatakse riiklikest vahenditest.

4.5. Komitee tunnustab arvukaid üleskutseid võtta kasutusele ja normida uued biotehnoloogia vormid, geneetiliselt muundatud organismid ja uued genoomikameetodid. Siiski tuleks arvesse võtta tunnustamise ja osalemise põhimõtteid ning jaotavat õiglust. Tunnistada tuleb ka paljusid muid lahendusi, mida väikepõllumajandustootjad ja kogukonnad on välja pakkunud kestliku toidutootmise vallas ning mis võivad sattuda kahtluse alla ja kõrvale jääda, kui vastavad tehnoloogilised lahendused osutuvad ELi põllumajandusliku toidutööstuse süsteemide tuleviku jaoks imelahenduseks.

4.6. Seoses osaluspõhise õiglusega on komitee pikka aega pooldanud kogu ühiskonda hõlmavat lähenemisviisi, sealhulgas rohkem osalusvahendeid, et tagada kodanikuühiskonna suurem kaasamine kestlikkust puudutavas otsustusprotsessis. Seda koostööd on võimalik saavutada Euroopa toidupoliitika nõukogu kaudu, mida komitee väga pooldab ([35]). Samuti tuleb selleks edendada selliste kohalike, piirkondlike ja riiklike toidupoliitika nõukogude loomist, mis esindavad erisuguseid hääli ja tagavad spetsiaalsed platvormid kõige vähem kuuldavatele inimestele.

([31]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Toiduga kindlustatus ja jätkusuutlikud toidusüsteemid“ (ELT C 194, 12.5 2022, lk 72).

([32]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Maa- ja linnapiirkondade kestliku arengu terviklik strateegia“ (ELT C 105, 4.3.2022, lk 49) ja Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Energiasüsteemi ümberkujundamine ja digipööre maapiirkondades“ (ELT C 486, 21.12.2022, lk 59).

([33]) IPCC, „Food Security – Special Report on Climate Change and Land“, 2023.

([34]) HLPE, „Food Security and Nutrition:Building a Global Narrative Towards 2030“, FAO, Rooma, 2020.

([35]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „Toiduga kindlustatus ja jätkusuutlikud toidusüsteemid“ (ELT C 194, 12.5 2022, lk 72).

4.7. Osaluspõhise õigluse elluviimisel tuleb luua õigus-, poliitika- ja järelevalveraamistikud, mis katavad ELi toidusüsteemide eri valdkondi. ELi toidusüsteemide õiglase ülemineku vaatluskeskus, ([36]) mida kujundatakse juba olemasoleva maapiirkondade vaatluskeskuse ([37]) eeskujul, ning uus toidu peadirektoraat, millel on valdkondadevahelised pädevused, kujutaksid endast olulisi samme selles suunas.

4.8. Komitee tunnustab komisjoni katset algatada põllumajanduse teemaline dialoog, kuid leiab, et seda tuleks kasutada põllumajandusest kaugemale vaatamiseks ning tõelise ja tõhusa dialoogiraamistiku loomiseks. See peaks tagama tasakaalustatud teavitamis- ja konsulteerimisprotsessi, milles võetakse arvesse kaitsetute osalejate tegelikku olukorda kogu põllumajandusliku toiduainetööstuse tarneahelas. Lisaks rõhutab komitee sotsiaaldialoogi ja kollektiivläbirääkimiste tugevdamise vajadust, eelkõige laiendades ametiühingute rolli, et nad saaksid anda oma panuse nii esindatuse tagamisse kui ka inimväärsete töötingimuste kindlustamisse kõikidele töötajatele põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides.

4.9. Osaluspõhine õiglus eeldab teabe kättesaadavust, läbipaistvust ja haridust, eelkõige kodanike ja tarbijate jaoks, avaliku ja erasektori osalejate vastutust ning suutlikkuse suurendamist toidusüsteemide kõikidel tasanditel ja selle kõikide liikmete jaoks. Sellega seoses rõhutab komitee, et oluline on investeerida oskuste arendamisse, sealhulgas oskuste täiendamise ja ümberõppe algatustesse, mis on olulised komponendid tööjõu arendamiseks. Vaja on uut narratiivi, et parandada ühiskondlikku heakskiitu ümberkujundamisprotsessile ning tagada põllumajanduslikus toidutööstuses sotsiaalne prognoositavus ja põllumajandustootjate ja töötajate sotsiaalkaitse. Tuleks teha märkimisväärseid jõupingutusi, et tagada kodanike juurdepääs toidukeskkondadele, kus kestlikud ja õiglased toiduvalikud on tuntud, kättesaadavad ja juurdepääsetavad. Selleks on vaja poliitikat, mis ulatub kaugemale pakendi esi- ja tagakülje märgistusest, ning tagada tuleb vastavad haridusprogrammid ja finantssuutlikkus.

5. **Kosmopoliitne õiglus, sidusus ja inimõigused**

5.1. EL on üks suurimaid põllumajanduslike toiduainete importijaid ja üks suurimaid eksportijaid. Kosmopoliitse õigluse puhul on vajalik, et EL püüdleks ülemineku poole mitte ainult ELis, vaid kõikides riikides ja kõigi partnerite puhul, keda mõjutavad ELi tasandil ja liikmesriikides tehtud valikud. See põhimõte on sätestatud aluslepingute poliitikavaldkondade arengusidususe nõudes, kuid see tuleneb ka sellest, et EL on ühinenud rahvusvaheliste inimõiguste, keskkonna- ja kliimakokkulepetega.

5.2. Kosmopoliitse õiglase ülemineku keskmes on vajadus anda uus hinnang kaubandus- ja investeerimislepingutele ning tagada, et EL aitaks kaasa õiglaste, võrdsete ja kestlike toidusüsteemide edukale rajamisele kogu maailmas, eelkõige maailma lõunapoolsetes riikides. Järjepidevate jõupingutuste abil tuleks tunnustada ELi põllumajandustootjate kõrgeid tootmisstandardeid ja nendega seotud kulusid, mis aitavad kaasa ELi tootmise konkurentsivõimele ühtsel turul. Samal ajal tuleks selles suunata tähelepanu ka ÜPP rollile ELi põllumajandustootjate toetamisel ja mõne ELi toote konkurentsivõimele kolmandates riikides ([38]). Ebaausate kaubandustavade direktiivi on vaja põhjalikult kohaldada ebaausate kaubandustavade puhul, mida kogevad väljaspool ELi asuvad toidutööstuses osalejad, ning vaja on ÜPP põhjalikku läbivaatamist, milles võetakse arvesse ülemaailmseid vaatenurki.

5.3. Komitee toonitab, et Euroopa kaubanduspoliitika peaks aktiivselt kajastama ja edendama Euroopa Liidu põhiõiguste harta väärtusi, liidu inimõiguste valdkonnas võetud kohustusi ning liikmesriikide võetud rahvusvahelisi keskkonna-, kliima- ja elurikkusealaseid kohustusi. See tähendab, et ELi kaubanduspoliitika peaks edendama selliste toidusüsteemide ülesehitamist, mis on õiglased, eetilised ja demokraatlikud ning mis erinevad valitsevast madalate hindadega vabakaubanduse ideoloogiast ja väga konkurentsitihedatest kaubaturgudest, mille seavad kahtluse alla tootjad nii ELis kui ka väljaspool seda.

5.4. Komitee tunnistab, et EL järgib avatud strateegilise autonoomia poliitikat, mis võimendab tema ainulaadset positsiooni ülemaailmsete standardite kehtestamisel. Toidu kvaliteedile, ohutusele ja kestlikkusele kõrgete võrdlusaluste kehtestamisega saab EL kindlasti tugevdada oma ühtset turgu, kuid edendada ka keskkonna ja inimõigustega seotud väärtusi kogu oma tarneahelas. Komitee tuletab siiski meelde, et õigluse põhimõtetega tuleks võrdselt arvestada kõikides kaubandus- ja kliimadiplomaatia otsustes.

([36]) Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee arvamus teemal „ELi õiglase ülemineku poliitikaraamistiku edasiarendamine: milliseid meetmeid on vaja?“ (ELT, C/2024/1576, 5.3.2024, ELI: http://data.europa.eu/eli/C/2024/1576/oj).

([37]) Maapiirkondade vaatluskeskus.

([38]) https://gret.org/publication/pac-quelle-coherence-avec-le-developpement-des-agricultures-paysannes-du-sud/.

5.5. Komitee kutsub Euroopa Komisjoni üles tagama, et kaubandusmeetmete vastuvõtmisel koostataks alati analüüs, et teha kindlaks nende sotsiaal-majanduslik mõju inimestele ja ELi mittekuuluvatele piirkondadele. Lisaks tuleb standardite, piiridel kohaldatavate maksustamise või muude ühepoolsete kaubandusmeetmete vastuvõtmisel arvestada piisaval määral kohalike arvamuste, piirkondade ja hoiakutega.

5.6. Samuti rõhutab komitee asjaolu, et õiglase ülemineku puhul oleks nõutav, et EL tunnistaks oma ajaloolist vastutust edendada kolmandate riikide integreerimist ülemaailmsetesse toidutarneahelatesse majanduspartnerluslepingute, vabakaubanduslepingute, kahepoolsete investeerimislepingute ja mitmepoolsel tasandil vastu võetud seisukohtade abil. EL peaks samuti olema vastutav sellise arengu- ja koostööpoliitika vastuvõtmise eest, millega oleks asjakohaselt võimalik leevendada ühepoolsete meetmete negatiivset mõju ning samas lihtsustada piirkondlike, õiglaste ja kestlike toidusüsteemide tugevdamist kogu maailmas.

5.7. Komitee väljendab heameelt strateegiliselt integreeritud ülemaailmse perspektiivi väljatöötamise üle ELi õiglase ülemineku tarbeks põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides. See viib kohaliku, piirkondliku, rahvusvahelise ja ülemaailmse juhtimise kohustused kooskõlla inimõiguste, keskkonna- ja kliimaeesmärkide ning õigluse ja kestlikkuse põhimõtetega ülemaailmsetes toidusüsteemides. See perspektiiv võiks põhineda järgmisel:

— toidualase sõltumatuse ja piirkondlike toidusüsteemide toetamine, et tagada ELi poliitika kahjuliku mõju puudumine;

— ÜRO talunike ja muude maapiirkondades töötavate inimeste õiguste deklaratsiooni ratifitseerimise ja rakendamise edendamine;

— ÜRO Toidu- ja Põllumajandusorganisatsiooni maa-, kalavarude ja metsavalduse vastutustundliku haldamise vabatahtlike suuniste ratifitseerimise ja rakendamise edendamine.

6. **Investeeringud õiglasesse üleminekusse**

6.1. Arvestades ebaühtlast koormust, tuleb õiglast üleminekut käsitada kui investeerimispoliitikat ja üleminekut, mis toetab keskkonnahoidlikke investeeringuid ning nõuab sidusust eri rahastamisallikate, sealhulgas ÜPP ja Euroopa Sotsiaalfondi vahel. ÜPP eelarve ei suuda kliimaeesmärkide saavutamiseks seatud ambitsioonikate eesmärkide saavutamisega üksi toime tulla. Seetõttu on kestliku põllumajandusliku toidutootmise tagamiseks oluline vaadata ÜPP rahastutest kaugemale.

6.2. Komitee teeb ettepaneku luua põllumajandusliku toidutööstuse õiglase ülemineku fond, mis oleks suunatud põllumajandusliku toidutööstuse süsteemides tegutsevatele väikeosalejatele, avaliku ja erasektori partnerlustele, pädevustele ja töötingimustele. Fondi rahastamiskõlblikkuse kriteeriumide keskmes oleksid noored, naised, inimõigused ja kestlikud tavad ning lähenemisviis, mis hõlmab kogu ahela, mitte ainult ahela ühe osa rahastamist. Rahalised vahendid peavad olema kättesaadavad ka selleks, et hõlbustada VKEde konsolideerimist ja levikut kogu toidusüsteemis, et edendada õiglasi, taskukohast toitu pakkuvaid, lühikesi ja kestlikke toiduahelaid.

6.3. Lisaks fondi loomisele tuleks kehtestada maksusoodustused, nagu vähendatud käibemaks, et luua soodustusi väikesemahulistele ja kestlikele põllumajanduslikele toiduainetele. Vaja on ka muid avaliku sektori toetusi tervislikku ja kestlikku toitu pakkuvatele tootja-tarbijamudelitele, nagu toidualase sotsiaalkindlustuse ühendus *Sécurité Sociale de l'Alimentation*. Komitee rõhutab tulevase ÜPP olulisust kui ühte õiglase ülemineku lähtepunkti.

Brüssel, 19. september 2024

Euroopa Majandus- ja Sotsiaalkomitee
president
Oliver RÖPKE